

Кучинська О. О.

“КООПЕРАТИВНІ ТОВАРИСТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНСЬКОЇ СРР В 20-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ”

В статті на основі вивчення архівного матеріалу, монографічної літератури робиться спроба проаналізувати особливості кооперування національних меншин Української СРР в 20-ті рр. ХХ століття.

Ключові слова: громадські об'єднання, національні меншини, соціалістичний експеримент, кооперативні товариства.

Політична система демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави не може повнокровно функціонувати без широкої мережі громадських об'єднань, через які виражаються і реалізуються інтереси різних соціальних, професійних вікових груп населення країни. Важливе місце серед громадських об'єднань належить кооперації. Останнім часом в незалежній Україні даний вид громадської активності населення поступово занепадає. Це спонукає істориків, правників, політологів звернутися до вивчення вітчизняного і іноземного досвіду існування кооперативних об'єднань у різні історичні періоди. Особливо актуальним у нас час є вивчення історії системи кооперативних товариств періоду становлення більшовицького тоталітарного режиму в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст.

Питання історії системи кооперативних товариств національних меншин у радянський період займалися С.М. Свистович[9], Л.Д. Якубова[18], В.І. Марочко[6]. Серед сучасних українських істориків деякі питання історії кооперації національних меншин висвітлили у своїх монографіях О.В. Козерод[4], М.А. Журба[3], але ґрунтовної праці присвяченої історії становлення системи кооперативних об'єднань національних меншин у 20-30-ті рр. ХХ ст. на жаль немає.

Тому основною метою статті є спроба розкрити складні питання формування компартійним режимом підконтрольної йому системи кооперативних товариств національних меншин у 20-ті рр. ХХ ст., з'ясувати обставини їх та особливості функціонування у різних етнічних груп Української СРР.

Приступаючи до соціалістичного експерименту в Україні, більшовицький режим був змушений рахуватися з наявністю в республіці значної частини населення національних меншин, представленого переважно у вигляді селянських національних груп. Згідно з переписом 1926 року, в Українській СРР окрім 19641,6 тис. українських селян, мешкало 1124,7 тис. селян-росіян (5,11% до загалу), селян-поляків 360 тис. (1,63%), селян-німців 340 тис. (1,54%), селян-молдаван 230 тис. (1,04%), селян-євреїв – 98 тис. (1%), селян-болгар 85 тис., селян-греків – 80 тис. Представників інших національностей: білорусів, чехів, албанців, сербів, татар, циган поміж селян УСРР, налічувалось тоді по кілька тисяч. Питома вага сільського населення у складі болгарської меншини становила 97,4%, грецької – 89,2%, єврейської – 37,1%, молдавської – 94,8%, німецької – 93,2%, польської – 80,3%. [6, – С. 126]

Таким чином, за винятком євреїв селянство становило абсолютну більшість серед найчисленніших національних спільнот України. Прагнучи втягнути його до соціалістичного будівництва, компартійна верхівка одночасно з проголошенням курсу коренізації, декларувала забезпечення розлогих можливостей для господарсько-

культурного поступу національних меншин. Спрямувати й координувати роботу з обслуговуванням некорінного населення республіки у контексті завдань радянзації сільської громадськості були покликані партійно-державні утворення. [3, – С. 110]

В сільському господарстві національних меншин нова влада намагалася взяти виробничий процес під свій контроль. З цією метою влад використовувала сільськогосподарську, кредитову та споживчу кооперацію.

Кооперативні товариства селян національних меншостей почали з'являтися у 1921 році одночасно з розгортанням кооперативного руху в Українській СРР. 16 серпня 1921 року було прийнято декрет Всеросійського ЦК та Раднаркому РСФРР “Про сільськогосподарську кооперацію”. [10, – Арт. 434] Декрет дозволив створювати різного роду сільськогосподарські товариства. Аналогічний декрет Всеукраїнський Раднарком видав 18 жовтня 1921 р. [12, – Арк. 2]

Протягом 1921-1922 року розпорядженнями компартійних органів республіки відбувся поділ кооперації на сільськогосподарську, промислову, споживчу та кустарну. Зокрема, Раднарком Російської СФРР видав 7 квітня 1921 р. декрет “Про споживчу кооперацію”, 7 липня 1921 р. “Про промислову кооперацію” та 26 липня 1921 р. “Про кошти кооперації”. [11, – С. 36-37]

Сільські кооперативні товариства мали використовуватися селянством для спільного ведення сільськогосподарського виробництва та організації праці своїх членів, забезпечення їх необхідним сільськогосподарським реманентом тощо. Товариства набували прав юридичної особи. Влада дозволила їм створювати власні переробні підприємства та здійснювати збут продукції через мережу споживчої кооперації.

Силою історичних обставин кооперативні товариства нацменшин були включені до радянської кооперативної системи, зберігаючи подекуди притаманні їм особливості. Що позначилися на змісті, формі та темпах розвитку національних кооперативних об'єднань. Хоча кооперативні організації національних меншин почали з'являтися разом з українськими, до середини 1926 року вони не обліковувались за національною ознакою. У жовтні 1926 року силами апарату “Сільського господаря” було проведено обстеження кооперативних організацій в 26 округах України. Воно виявило 127 сільськогосподарських товариств із переважним складом селянства нацменшин, що охоплювали 34364 господарства, або 5,4% до їх загального числа. Серед причин які гальмували розвиток кооперативного руху в середовищі нацменшин, називалися: традиційно-замкнений уклад життя, пересічно краща забезпеченість порівняно з українським селянством німців, болгар, греків землею та реманентом, що і без кооперації дозволяла підтримувати відносний добробут в родинях. [3, – С. 126]

У 1922 році у Маріупольському районі діяв союз сільськогосподарської кооперації, учасниками якого були кооперативні товариства, що об'єднували 10,5 тис. осіб. Серед 35 товариств були господарства селян-греків і німців. Взагалі до середини 20-х рр. майже не існувало самодіяльних кооперативних товариств за національними ознаками. Справа полягає у тому, що 30 грудня 1922 р. президія Всеукраїнської кооперативної ради надіслала до Головокооперкому при РНК УСРР проект рішення, у якому йшлося по те, що первинні сільськогосподарські товариства створюються виключно за територіальною ознакою. 12 грудня 1921 р. до Маріупольського повітового виконкому було подано заяву

про реєстрацію “Спілки південноросійських еллінів і громадян грецької раси Маріупольського повіту”. 26 грудня після розгляду заяви Секція національних меншин Унаркому відмовила у реєстрації спілки. Основними причинами були голод та небезпека еміграції греків Приазов'я, а також негативне ставлення до жовтневого перевороту, політики більшовиків та активній участі греків у махновському русі. [15, – Арк.46]

31 січня 1923 року Головокооперком відхилив статут Волинського німецького сільськогосподарського товариства саме з цієї причини: визнання територіального, а не суто національного принципу. [6, – С. 128]

Повільно створювали сільськогосподарські кредитні кооперативи грецькі селяни. На 1928 рік у Маріупольській окрузі існувало 9, Сталінській – 4 сільгоспокооперативи, створені в основному за сприяння державних структур. 1928 року в Малоаянісольському районі налічувалось 3 грецьких кредитових товариства, що об'єднували 67,3% господарств. У Мангульському районі даним видом кооперації обслуговувалось понад 60% населення. Ялтинське сільськогосподарське кредитове товариство, за даними обстеження Укрсільбанком, у 1928 р. об'єднувало 79,6% грецьких господарств. [17, – С. 103]

Значно меншою популярністю користувалися виробничі кооперативи. В 1928 році грецьким за складом був 71 колгосп: 1 комуна, 10 артілей, 20 СОЗів, 40 МТТ, що об'єднували 18% грецьких господарств. [17, – С. 104]

Невисока питома вага кооперованого сільського населення національних меншин залежала не лише від адміністративних обмежень, а передусім від самого укладу їх життя. Наприклад, німці-колоністи вели замкнений спосіб життя, зумовлений релігійними особливостями і досить розвинутим господарством, яке забезпечувало нормальні умови життя родини. На початку 1920-х рр. в Україні налічувалося 823 німецькі общини (колонії), з них у Волинській губернії – 266, у Донецькій – 239, у Катеринославській – 205, в Одеській – 131, в Ізюмському окрузі – 12, а по інших губерніях даних немає. [6, – С. 129]

Феноменом кооперативного життя республіки стала діяльність в 1921-1926 році німецької менонітської “Спілки голландських вихідців на Україні”. Вона провадила свою роботу практично у всіх менонітських колоніях Катеринославської, Донецької, Одеської, Харківської та Херсонської губерній і об'єднувала 173 населених пункти з населенням 55 тис. чоловік. [16, – Арк.44]

Вбачаючи у спілці конкурента за голоси німецьких колоністів, компартійні органи постійно вели зі спілкою активну боротьбу. Архівні документи свідчать про негативну реакцію радянських сільськогосподарських кооперативів на діяльність Спілки голландських вихідців. Зокрема, уповноважений нацменшин при Запорізькому окрвиконкомі у звіті за 1925 рік повідомляв про конфлікт між Спілкою та сільськогосподарським кооперативом села Широке Хортицького району Запорізької округи. “Конфлікт, – на думку уповноваженого Шинка, – сприяє повільному розвитку загальнодержавної кооперації в районі. В селі Широкому сільськогосподарське товариство відкрило маслозавод, через деякий час Спілка голландських вихідців також відкриває подібний завод... Якщо в одному кінці села сільськогосподарське товариство поставило сепаратор для заготівлі молока, одразу теж саме робить і спілка. Це

призводить до нездорової конкуренції і гальмування розвитку кооперації.” [14, – Арк.196]

В районах де діяла спілка влада створювала осередки Комітету незаможних селян та комітети взаємодопомоги. Членами КНС Запорізької округи були 981 німців, 685 євреїв, загалом 1666 осіб. [14, – Арк.196]

Негативне ставлення компартійних органів до небільшовицьких громадських об'єднань національних меншин відзначала міжвідомча нарада з проблем “Боротьби з дрібнобуржуазними організаціями і спілками серед національних меншостей”, скликана відділом національних меншин НКВС 7 серпня 1922 року. Зареєстровані на той час організації етнічних меншин: спілки голландських вихідців, євреїв та німців України (їхні статuti практично не відрізнялися), були охарактеризовані як “клерикально-контрреволюційні, ... що переслідують чисто куркульські інтереси”. Резолюція наради була однозначною – вона констатувала необхідність планомірного ведення боротьби з “дрібнобуржуазними й клерикальними організаціями й спілками серед національних меншостей України”. [17, – С. 88]

Перша польська артіль на Поділлі була утворена в селі Буртин Шепетівської округи. Об'єднувала вона 35 осіб, які обробляли 109 десятин землі. Пізніше в районі утворилося ще дві польські артілі та чотири ТСОЗи, в яких нараховувалось понад 350 їдоків і оброблялося 600 десятин землі. Проскурівська округа нараховувала 16 польських сільськогосподарських кооперативи (5 артілей та 11 ТСОЗів), що об'єднували 929 осіб і обробляли 1173 десятини землі. У той же час у Вінницькій і Кам'янецькій округах польських колективних об'єднань було лише 5, з них 2 артілі та 3 ТСОЗи. [7, – С. 12-13]

У найбільшому польському селі Гречани Проскурівського району влада створила показове сільськогосподарське кредитне товариство, яке об'єднувало 430 осіб. При товаристві працювала черепична майстерня. 131 житель села був членом місцевої споживчої кооперації. [2, – С. 17]

19 травня 1923 року в містечку Довбиш реєструється сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство. Однак, польські селяни негативно сприйняли нововведення і тому робота товариства обмежилася лише гучними заявами та лозунгами. В значній більшості польські селяни, які зовсім недавно, через банківські кредити отримали у власність землю, здійснивши не лише свої мрії, а й мрії своїх батьків, не бажали кооперувати кошти та засоби обробітку, не бажали об'єднуватись у спілки, прагнули вести індивідуальне господарство, не допускаючи в нього державу. [5, – С. 30]

Доволі високим був рівень кооперування болгар Бердянської округи Катеринославської губернії, який вже 1925 р. сягав 50 відсотків господарств. У кожному болгарському селі існували товариства споживчої, і сільськогосподарської кредитової кооперації. У 1924 р. було організовано болгарське національне кооперативне товариство “Вівчар”. Загалом, в окрузі діяло 32 товариство, що об'єднували 6066 членів: у Цареводоровському районі з 10 болгарських сіл – 11 кооперативів (2468 членів), в Ногайському районі у 8 селах 12 товариств (2632 чл.), в Андріївському – в 7 селах 10 кооперативів (966 чл.). [13, – Арк. 83]

Проте, за спостереженням завідувача болгарською секцією Катеринославського губкому КП(б)У Іванова, подальший розвиток кооперації гальмувався “відсутністю

відповідного організаційного і технічного персоналу... кооперація набувала чисто торгашеської тенденції, забуваючи своє призначення – втягування до кооперації селянської маси, головним чином, бідноти та середняків.” В окремих округах, зокрема Одеській, сільськогосподарською кооперацією було охоплено до 74% болгарського селянства. В цілому ж уже на 1927 рік болгари мали в межах національних адміністративно-територіальних одиниць 34 сільськогосподарських, 21 універсальних кредитових і 1 фаховий кооператив, становлячи при цьому 0,4 відсотка пайщиків кооперативних товариств, 0,7% птахівничих, 2,2% плодоовочевих товариств Української СРР.[18, – С. 222]

На темпах кооперування національного села негативно позначився той факт, що проблеми регулювання кооперативного руху серед некорінних національностей до середини 20-х років на державному рівні не знаходили практичного вирішення. Тільки восени 1926 року при оргкомісії Всеукраїнської кооперативної наради була створена підкомісія кооперації серед національних меншин. Суттєву роль відіграла і та обставина, що завдяки вищезгаданим адміністративним обмеженням, кооперативні громади національних меншин не мали власних об'єднань, а входили до окружних та всеукраїнських спілок, яким посилено прищеплювались класово-уніфікаційні засади неприйнятні для основної маси селянства нацменшин. [3, – С. 126]

Більшого поширення серед польської меншини набула промислова та кредитна кооперація. З промислових кооперативних об'єднань у польських селах Правобережної України працювали артіль по виробництву дахівки, будівельної та вогнетривкої цегли, чавунно-ливарні та меліоративні товариства. На Поділлі зазначені кооперативні об'єднання існували в Проскурівській, Кам'янецькій та Шепетівській окрузі, на Поліссі – в Житомирській та Коростенській.

Помітне місце у кооперативному русі займали кредитні товариства, які розвивалися як позичково-ощадні каси. Гречанська кредитна кооперація Проскурівського округу об'єднувала 738 членів і мала на балансі 58 372 карбованці. Майже в кожному селі були утворені спілки у вигляді товариств, їх філій, які об'єднували від 100 до 200 пайовиків з місячним оборотом до 5000 карбованців. [7, – С. 15]

В середовищі чехів значного поширення набула фахова кооперація, зокрема хмільницька, в якій вони становили більшість разом з німцями й поляками. В 1927 році чехи становили 0,6% членів сільськогосподарських товариств. Згідно з вибіркоvim переписом кооперації національних меншин 1928 року чехами були 1,2% пайщиків кредитових товариств, 2,1% – скотарсько-молочарських, 0,1% буряківничих, 1,5% – птахівничих, 5,8% – кооперативів технічних культур. [18, – С. 223]

В чеських кооперативах не вистачало коштів на здійснення купівлі техніки, проведення посівних робіт. Так, чеська артіль “Хлібороб” організована 1924 р. в селі Олександрівка об'єднувала переважно сільських бідняків. Документи фіксують факти того, що у багатьох мешканців, які були організаторами артілі, не вистачало коштів для придбання необхідного насіння. Звернення до президії сільради з проханням про виділення позики на закупівлю зерна було проігноровано. Правління сільради аргументувало відмову високим рівнем життя всіх, хто звернувся. Відмова наставала, якщо людина мала одну корову, коня чи декілька овець. [1, – С. 112]

Важке соціально-економічне становище єврейської громади на початку 20-х рр. ХХ ст. та криза єврейського містечка Правобережної України вимагали від компартійного режиму активної політики у галузі кооперування єврейських кустарів. Програмною метою політики влади щодо єврейських кустарів на початку 1920 років було об'єднання їх у кооперативні товариства та артілі. У цьому, згідно комуністичної доктрини, полягав перехід населення єврейських містечок до соціалістичної соціально-економічної формації.

Кооперування проводилося за територіальним принципом (невеликі міста, містечка, села) і за галузевим. У вересні 1923 р. ЦК КП(б)У розіслав на місця циркуляр "Про кустарно-промислову кооперацію", в якому зазначалося: "ЦК партії неодноразово звертав увагу партійних організацій на необхідність серйозного відношення до питань кустарно-промислової кооперації, висуваючи кооперування кустаря як протизагу приватному капіталу." [8, – С. 87]

У листопаді 1923 р., відповідно до рішення ЦК КП(б)У, при губкомах і окружках партії були створені т.зв. кооперативні наради з метою більш чіткої координації роботи зі створення кооперативів і керівництва ними в різних сферах діяльності.

Створення єврейських кооперативних артілей кустарів протягом 1920-х рр. проходив досить активно. За 1921-1930 рр. у Вінницькій губернії до кооперативів вступило 48,8 відсотка євреїв-кустарів. Держава заохочувала цей процес пільговими цінами на сировину, низькими податками на прибуток та запровадженням на цих підприємствах фіксованої зарплати [4, – С. 97]

Протягом 1925 року в Запорізькій окрузі створено 6 сільськогосподарських національних кооперативи. Вони об'єднують у собі 2178 німців та 918 євреїв. Крім того кооперативні товариства Спілки голландських вихідців нараховували 1235 осіб. Загалом німецька національна кооперація в окрузі нараховувала 2818 осіб і постійно збільшувала свою чисельність. [14, – Арк. 196]

Євсекції прагнули тримати кооперування під контролем. У травні 1925 р. відбулося розширене засідання Центрального бюро євсекції при ЦК РКП(б) за участю керівників євсекцій ряду губкомів КП(б)У. Одним із головних пунктів порядку денного цього засідання було питання про роботу з кустарями і ремісниками, а точніше – пор шляхи їх кооперування. У прийнятій постанові говорилося: "Вважати нормальним ходом кооперування кустарів – організацію їх у кредитно-кооперативні товариства (позичково-ощадні), прагнути до їх подальшого розвитку шляхом усупільнення окремих господарських функцій, збутових і закупівельних у першу чергу, а також усупільнення праці". [8, – С. 88]

Спочатку різні форми кооперації охоплювали невелику кількість кустарів. Інші кустарі, які навіть не мали найманих працівників, виявилися прирівняними до нетрудових елементів.

Найбільш поширеними були швейні і харчові кооперативи, які діяли у кожному містечку. В багатьох з них існували також шкіряні, взуттєві та деревообробні кооперативні артілі.

На Поділлі серед єврейського населення організовувались кустарні виробничі кооперативні колективи шевського, пекарського, бондарського та круп'яного напрямків.

За даними обстеження окрплану у 1927 р. У Кам'янець-Подільській окрузі кооперовані євреї-кустарі розподілялися так: металісти – у 5 артілях та 278 товариствах, деревообробники – відповідно в 34 та 193; друкарі – 17, 30; текстильники – 54, 138; швейники – 147, 994; харчовики – 82, 252; мінеральними – 14, 58; чинбарі – 107, 406. [7, – С. 15]

Цікавим явищем в єврейській кооперації також була організація багато профільних кооперативів. Так, наприклад, на Київщині таких було 50 відсотків. Багато профільність допомагала колективам кооперативів орієнтуватися на ринку та виживати у тяжких умовах конкуренції з великими підприємствами. Такі кооперативи артільного характеру створювалися інколи механічно з різного роду цехів. Наприклад, артіль “Прогрес” в м. Шпола (Київська губернія) включала виробництво мінеральних вод, цукерковий і ковбасний цехи та цех токарів, бондарів та шевців. В усіх цих цехах було зайнято всього 32 особи. Взагалі цей кооператив віддзеркалював масштаби розвитку кооперації в єврейському містечку. [4, – С. 97]

Отже, протягом 1920-х років в Українській СРР була створена система підконтрольних компартійному режиму кооперативних об'єднань національних меншин. На противагу традиційним “дрібнобуржуазним та клерикальним” організаціям національних меншин радянська кооперація мала захищати інтереси найбільш пригноблених соціальних груп етнічних меншин, а також пропагувати вірність радянському шляху розвитку і створювати уявну видимість демократизації суспільного життя. Крім того кооперативні товариства мали стати фундаментом для здійснення у кінці 1920-х років колективізації сільського господарства Української СРР. Опрацьований у дослідженні матеріал може використовуватися в ході практичної роботи з реформування політичної системи незалежної української держави, в налагодженні демократичних принципів взаємодії системи громадських організацій та добровільних товариств з органами влади та управління держави Україна.

Використана література:

1. Волкова С.А. Чехи на Півдні України (друга половина XIX – перша третина XX століття). – Сімферополь, 2006.
2. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-20-ті рр. XX століття. – К, 1994.
3. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.): Монографія. – К.: Наук. світ, 2002.
4. Козерод О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. – К: СПД Савчина, 2003.
5. Кондратюк О., Стефан Кур'ята Довбиш. Історія, факти. Минуле та реальність. – Житомир, 2007.
6. Марочко В.І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). К., 1995.
7. Місінкевич Л.Л. Коренізація і національні меншини Поділля 20-30-ті рр. XX ст. – К., 1999.
8. Орлянський В.С. Євреї України в 20-30 роки XX сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000.
9. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30-ті рр.

- XX ст.): Монографія. – К.: Варта, 2007.
10. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. -1921. – №61.
 11. Файн Л.Е. Советская кооперация в тисках командно-административной системы (20-е годы) // Вопросы истории. – 1994. – №9, – С. 36-37
 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.290. – Оп. 2. – Спр. 241.
 13. ЦДАВО України. – Ф.413 – Оп.1. – Спр.17.
 14. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.13.
 15. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.561.
 16. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.2239.
 17. Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778р. – початок 30-х рр. ХХ століття. – К., 1999.
 18. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст. – К., 2004.

Кучинская Е.А. Кооперативные общества национальных меньшинств Украинской ССР в 20-е годы ХХ века

В статье на базе изученного архивного материала и монографической литературы делается попытка проанализировать особенности кооперирования национальных меньшинств Украинской ССР в 20-е гг. ХХ века.

Ключевые слова: *общественные объединения, национальные меньшинства, социалистический эксперимент, кооперативные общества.*

Kuchynska O.O. Cooperative societies of national minorities of the Ukrainian SSR in the 20 years of the twentieth century.

In the article based on the study of archival material and monographic literature attempts to analyze the characteristics of co-operation of national minorities of the Ukrainian SSR in the 20-ies. Twentieth century.

Keywords: *Structural association natsionalni minority socialist experiment kooperatyvni Society.*

Нікітін М. Ю.

ФОРМУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1864 РОКУ.

Автор аналізує підготовку, хід та особливості реалізації земської реформи 1864 р. в межах Харківської губернії.

Ключові слова: *Харківська губернія, місцеве самоврядування, реформа, земства.*

Автор анализирует подготовку, ход и особенности реализации земской реформы 1864 г. в пределах Харьковской губернии.

Ключевые слова: *Харьковская губерния, местное самоуправление, реформа, земства.*

Nikitin M.U.

The formation of Zemstvo organs of Kharkov province according to the Provisions of 1864